

נתן וך

"פילגש בתוקה שלי"

יונתן רטוש
מיכתבים 1980-1937
ערך י. עמרמי (יואל)
הוצאת הדר

נוכח מיספר הספרים הרואים אור בישראל, אין בכך כדי להפתיע שרבים מהם, לא רק שאינם זוכים לסיקור נאות במוספים לספרות ובתוכניות המיוחדות לספרות ברדיו ובטלוויזיה, אלא שמעט אינם זוכים לשום סיקור. תמצא בין אלה, בראש וראשונה, מונוגרפיות וסיפרי מחקר וביקורת, כמו סיפור של בועז ערפלי על יהודה עמיחי או סיפורה המתורגם של המכונה בתיאור על הדיסוס, בני החסות (יהודים ונוצרים) בעולם המוסלמי. אבל תמצא בהם גם רומאנים, וכמובן שבמובן — סיפרי שירה ותרגומים וספרים שקשה לסווגם בנקל לז'אנרים המקובלים. בכמה מכל אלה נעסוק במדור זה בהרחבה בשבועות הקרובים.

אם תשאלו לדעתי על ההתמצה הגדולה ביותר של השנים האחרונות, לא אצטרך לפשפש הרבה ביוברני וגם לא אתקשה בבחירה בין ה"נידחים". המקום הראשון שמור, מבחינתי, כלי צל של ספק, לקובץ מיכתביו של יונתן רטוש, הפסכודונים או שסיהעט של המשורר אוריאל שלח, שהוא עצמו שמו המעוברת של אוריאל הלפרין או היילפרין, שסיימה שפחה שבו נולד בוורשה ב-1909. המיכתבים משתרעים על פני תקופה של 43 שנה, בין 1937 ל-1980, תקופה המזדהה למעשה עם כל תקופת יצירתו הבשלה של המשורר, שקובץ שיריו הראשון והחדשני, חופה שחורה, הופיע בראשית 1941 והשפיע על ספרים ומשוררים רבים. כך אין ספק שגם על הכמות דרכים לאבות ישורון (או עוד יחיאל פרלמוטר) ושמחת עניים של נתן אלתרמן — שניים מניכסי צאן הברזל של השירה העברית — נכתבו לאורו ובהשראתו.

בסיפורו נתן היה אומר, ספר שירי זיכרונות על נתן אלתרמן וחברותו, מתעד יעקב אורלנד את הרושם שעשו שיריו הראשונים של רטוש בסניגון ה"כנעני" על בני החבורה המודרניסטית שהתרכזה סביב שלונסקי ואלתרמן.

אבל כאן אין אנו עוסקים בשירים כי אם במיכתבים, ולא סתם במיכתבי סופר בסוגיות הכרוכות במישלחידו, כי אם בספר שעיקרו מיכתביהאבה. עובדה שלכאורה צריכה היתה לשמש "מקדם מכירות", או כלשון פחות ממוסרת, אבושואבת לסיפורו של רטוש.

ולא כך היה. נידח ונרחה לשוליים בחייו, מתמודד בקשיי פרנסה כבירים בגידול שני בניו שאחר מהם, השיפט הירושלמי חמן שלח, רעייתו ותנו, נרצחו בדם קר עלידי חיל מצרי טרוף שינאה עיוורת ב-5 באוקטובר 1985 בראש בורקה שבחוף סיני, לא היה גורל יצירתו של יונתן רטוש אחרי מותו טוב הרבה מבחינו, שבהם לא זכה כמעט בשום את של הערכה ציבורית, מחמת דיעותיו החריגות ואטימותה וחוסר סובלנותה של החברה הממפולגת (הביטוי הוא שלוש שבה ח).

רק כך ניתן להסביר את העובדה שאחד מגדולי משוררי ישראל מאז היתה למדינה עצמאית לא זכה לא בפרס הנקרא בשם המדינה, אף לא בפרס ביאליק או בפרס אחר כלשהו הניתן כמחווה הוקרה ליצירתו, ונאלץ להסתפק בפרס היצירה מטעם ראש הממשלה — מין מילגה לשנה הניתנת כמעט לכל דורש, כולל גראפומאנים גמורים. כמה צודק אפוא וירדו י. עמרמי, שהוא גם עורכו של קובץ המיכתבים שלפנינו וכן המול' הנאמן של מרבית סיפרי רטוש, בעת שהוא כותב בשער הספר כי לירדיו (רטוש) היתה סיבה לקצוץ על אלה שהתנכרו לו. אבל דומה שהוא הוציא את ההתנכרות וניזון ממנה, שכן היתה בו גאוה רבה וגבורה — ערך הנעלם והולך מן העולם.

מעט הנאות ידע בחייו, מוסיף עמרמי, אך בסופם בא קצת על שכרו. באחרית ימיו זכה טוף בהכרה. מאוחר מאוד — כמעט מאוחר מדי — ביום עיון ביצירותיו, שנערך באוניברסיטת חיפה על ידי נתן וך, ובערב שאירגנה לכבודו תלמידתו הד"ר לילי רתוק בצווחא שבת-אביב. באמת מאוחר מאוד, כמעט מאוחר מדי. שהרי מדובר בשני ערכים שנערכו בשלהי 1980. במלאות 40 שנה כמעט להופעת חופה שחורה. אילו היינו מתמהמהים עוד מעט — כבר לא היינו יכולים לקיים גם את המחווה הרלוט הללו בנוכחותו. שכן יונתן רטוש, הלא הוא אוריאל שלח, הלא הוא אוריאל הלפרין, הלך לעולמו ב-25 במרס 1981.

כיוון שכתב על כל טופס רישמי שהתבקש למלא, כי הוא "בן בלי רת" ולא משתייך לשום עדה ולכן הוא "מחירם את המיפקר הזה" (במיקרה זה המדובר במיפקר האוכלוסיה) שהוא רואה בו "מיפקר של פגיעה ברשות היחיד, כפיה רתית ואפליה עדתית השולל מן הנפקד הגדרה מצפונית חופשית" — לא היה מעולם אהוד על המימסד. לאגודת הסופרים לא השתייך, כמאזניים ודמברית במות השמאל לא הרפיסו את שיריו. ולעולם לא אשכח את כישלון המאמצים שעשינו, רן מירון ואנוכי, להשיג לו תואר דוקטור לשם כבוד מטעם אוניברסיטה עברית כלשהי, תואר הניתן לכל נרצח עתיר נכסים ועני ממעש רוחני וכן לאידיספור פוליטיקאים חידליאישים. התשובה היתה זהה: "לכנעני" הזה? מה זה עלה בדעתכם? אפילו לאקדמיה ללשון העברית לא התקבל האיש שמאות מחידושיהלשון שלו — הוא הפקיד בידי לפני מותו רשימה חלקית — מופיעים כיום בכל מילון של הלשון העברית. וגם בפרס שטרניחובסקי לא זכה האיש שתירגם לעברית למעלה מ-50 ספרים, כולל מזור פרמה לסטנרל, בלבם של בני בטקרווייל לקונן רויג, ניקולאס ניקלבי לדיקנס, ניצוח של משורר ליוג'ין אוניל, הרוח בערבי הנוחל לקנת גרהם, שלושה מספרי ז'ול ורן, הדבר של אלבר קאמי, ניצב המלח לאלבר ממי, נאומי המילחמה של וינסטון צ'רצ'יל ומישלי לפונטיין.

את הראיון האחרון עימו היתה לי הזכות הגדולה לפרסם בשני המשכים, בחוברת מוניטין, באפריל 1981. את חלקו הראשון של הראיון עוד הספיק לראות, לערוך ולהגיה. חלקו השני כבר נרפס אחרי מותו. מחמתיות אותו בכותרת "אין אדם יוצא מן העולם וחצי נאותו בידו" על יסוד דברים שאמר לי באותו ראיון. האם ניחש את דבר סופו המתקרב?

ביודעים כמו רן עצמו אוריאל שלח להיות בסתר המדרגה, — כותב תלמידו וירידו של רטוש, אהרון אמיר, באחרית הדבר שלו לקובץ המיכתבים. "בידיעה מלאה של מעלתו וכוחו ומדרגתו בחר ללכת בדרך שבהכרח דנה אותו לחיים של נידח, מנודה ברכ או כמעט, מסותר ונסתר".

כמעט כמו הצדיקים ה"נסתרים" שברוסיה הפראבוסלאבית ובמיתולוגיה החסידיית שלנו, השוואה שלא היתה, מן הסתם, מוצאת חן בעיני רטוש. ואהרון אמיר מסיים: "מיכתביו של א. שלח, המתפרסמים פה בראשונה במקובץ, בסתר המדרגה נכתבו. ודומים כי חרף סממני הנפש הרצוצה, הבאים בהם לירי גילוי, יש בהם כדי להכבית מן מידה ונופם של השארתהנפש. כיאה לו".

הלוואי ויתקיימו הדברים. כיוון שהאיש העברי בן בלי הדת, שרחה כל ניסיון לשייך אותו ל"עדה" כלשהי וראה בו "פגיעה ברשות היחיד, כפיה רתית ואפליה עדתית" השוללות מן הפרט "הגדרה מצפונית חופשית" — הקדיש את גופתו למדע, אין לו קבר בישראל, שאליו יוכלו מוקיריו, אוהביו וזוכרי שמו ויצירתו לעלות לרגל כדי להתייחד עימו.

הוא טמון אפוא — לטוב ולרע — כרפים שכתב. בין השאר, גם במיכתבים אלה שבהם יש לא רק "סממני נפש רצוצה", כי אם — מה שחשוב בעיני הרבה יותר — גילויים של כוח חרפעימי לאהבה וקינאה עזה כמחווה וזכר ורוח אבהי. תלמיד וירדו אחר שלו, בנימין תמוז, זכה ומיכתבי רטוש לגילה דותן — היא גילה, גיל, גילגיל וגלגיל, גול וגולגול, וכן "יעלה" שבמיכתבי אהבה אלה — יופקרו בידי ויינצלו בדרך זאת. כי גילה דותן, אהובת המשורר, שעלתה ארצה ערב מילחמתהעולם השניה ועבדה כגננת בבלפוריה ובנחלת יהודה וכמורה ביהוד, עזבה את הארץ והשתקעה בהולנד. שם פגש בה בנימין תמוז ושם קיבל מידיה את המיכתבים שנכתבו אליה בריגשה רותחת כזאת, בלבתי-לב. אלמנת המשורר, יוחנה רטוש-שלח, המופקדת על עובדו, הוסיפה אליהם חלק מן המיכתבים האחרים וכן כתובים נוספים שהיו ברשותה, וכך קם קובץ נפלא ומיוחד-כמינו זה והיה.

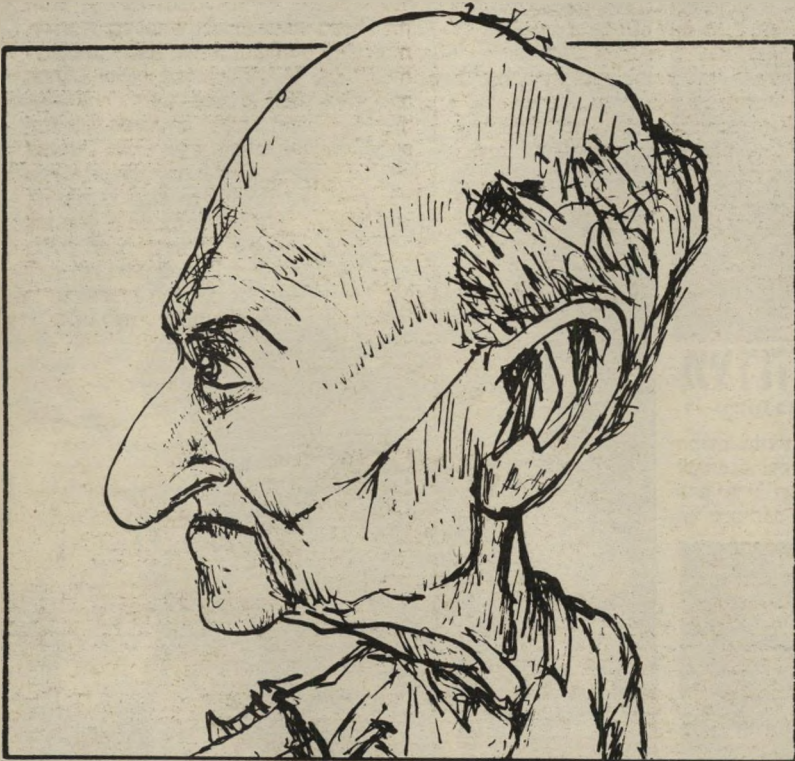
לקוראים את דברי אלה אני מיייעץ: ריכשו את הקובץ, אם עוד לא אול, וקראו בו, מיכתב מיכתב. שכן מיכתביהאבה כאלה אינם מוכרים לי בספרות העברית החדשה. ורק אדם אחר מסוגל היה לכתבם, משורר שבו חברו יחריי גאוה וחולשה וגילוי-לב (עד כדי חשיפת עצמו עירום ועריה) עם מצוקה, צער והסתפקות במועט-שבמועט. ואם בכל זאת מהולה טיפה של עצב בשימחה על סספר כזה ניצל מן הגורל שהיה מזומן לו, היא כרוכה במחשבה על כך שבעל המיכתבים עצמו היה מתהפך בקיברו — אילו היה לו קבר — אם היה יודע שכתובים כה אינטימיים כגון אלה יראו איפעם אור דפוס.

אני מכל מקום לא הייתי מעז, ואינני יודע מי היה מעז או מסוגל, להעלות על הכתב את הדברים הבאים:

ילדתי,

רק הערב שלחתי אליך מיכתב. אבל אחר כך, שלא כמנהגי, קראתיו, ונשאר בי רושם שהוא בכל זאת קשה מעט. וגם באמת קשה אני מעט, ילדתי, שהרבה והרבה דברים קשים עלי. ורק יודעת את, בתי, שגם רך אני, ואינני אלא מבקש וחפץ להיות רך אליך מאוד, ורק בשביל זה גם עליך, ילדתי, להיות טובה אלי, ילדתי, רק טובה ורכה כולך. ויודעת את, פילגשי, מה אאושר עימך ככנותי אותך כן, כהיותך, וטוב לי מהיותך לי כן. פילגש שלי, רכה ואהובה, וחמודה מאוד, הלא כל כך פילגשי את באמת, האם לעולם לא ינוח ליבך בהיותך לי כן, כולך וכולך ובאהבה וטוב... האמנם תתני לי את כל כולך רק על מנת למנוע ממני את זאת, את כל כולך באמת ובתמים... גילי, גילי, האם אין זה מגיע לנו חמדותי, פילגשי, פילגשי פילגש שלי. ואני מחכה לכל כולך. לכל כולך הפעם הזאת.

אילו באמת היה "צדק פיזטי" בעולם — מובן שאין דבר כזה! — ראויים היו כמה מן המיכתבים האלה, עיזם וחושניים יותר ממיכתבי קפקא לאהובתו הצ'כית מילנה, ולא ספרותיים ומתייפיים כמיכתביו של רילקה לאותה "עלמה צעירה", שיתפסו את מקומם בין היפים והמרגשים שבמיכתביהאבה של משוררים ואמנים לאהובותיהם שבכל הזמנים. כיוון שאין צדק פיזטי בנמצא, אפילו לא זכה הקובץ שלפנינו למהדרנה שניה — וספק אם כל מהדרתו הראשונה אולהי שאטעה.

יונתן רטוש, אוריאל שלח, אוריאל הלפרין. רשם: תמיר

והנה אצלי רשומים כשלושים שמות של מסות כאלו, מאברהם אבינו כמעט עד ימינו. מהן כתבתי כבר כשעבד ואני מקווה שבינתיים כבר נתפרסמו כולן או גם האחרונות תרפסנה בקרוב. אבל הבוקר כפי הנראה מוצא שזה יותר מדי לפרסם אותן בכל ערב שבת. ואני כמו אבא שלי, שונא להסחב בשעה שאין זה נובע מתוך רצוני אלא מתוך תלות בוולתי. רוצה הייתי לגמור סדרה זו במהירות גדולה למדי, תוך כמה חרשים, עד סוף השנה הזאת. אבל "לכתוב למגרה" אין זה ממנהגי ולא כי אפשרות, אף-על-פי שמכל מיני טעמים ומטעמים מים אולי היה הרבה יכול להיות רצוי לאבי. רוצה אני להוציא רשימות אלו בספר. השם "שלטון ירושלים", התיאור: "מסות בדרכי ימי העברים". נדמה לי שהוצאה מתאימה לכך היתה יכולה

פאריס 24.4.38
שלום אבא,
צריך לנסות, אולי גם אני יכול פעם להביא איו מידה של תועלת.
לפי נוסח המכתבים ההולך וטוב לי יש לי מקום להגיה, שעם התקבל מכתבי זה וראי כבר תהיה שוב "חולה וחוויר ורץ" או כמעט רץ. על כל פנים אין בן אדם מן הישוב שאפשר לדבר איתו בעניני העולם הזה.
אני רוצה שתנסה לעשות לי קשר גדול. עד כמה הדבר עלול להיות רציני — זה תגיד לי אתה אחרי-כך.
ודאי קראת את המסות ההיסטוריות שלי ב"הבוקר. לפי משפטך על הראשון נראה לי שזה באמת מצא חן בעיניך במקצת, לא כמו הפול"י טיקה האחרונה.